

ΙΟΝΙΟΣ ΛΟΓΟΣ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ - ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ - ΤΟΜΟΣ Α'

Τόμος χαριστήριο
στον Δημήτρη Ζ. Σοφιανό

ΚΕΡΚΥΡΑ 2007

ΙΟΝΙΟΣ ΛΟΓΟΣ

ΙΟΝΙΟΣ ΛΟΓΟΣ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ - ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ - ΤΟΜΟΣ Α'

Τόμος χαριστήριο
στον Δημήτρη Ζ. Σοφιανό

ΚΕΡΚΥΡΑ 2007

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη
Νίκος Καραπιδάκης
Τζελίνα Χαρλαύτη
Θεοδόσης Πυλαρινός

Επιμέλεια έκδοσης
Θεοδόσης Πυλαρινός

Καλλιτεχνική επιμέλεια
Γιώργος Δ. Ματθιόπουλος

Εκτύπωση
FOTOLIO + TYPICON A.E.

Βιβλιοδεσία
Ροδόπουλος - Ηλιόπουλος Α.Ε.

Εικόνα εξωφύλλου:
De Stadt Korfu; eertyts Korcyra in't Verschiet,
Dapper 1688. Χαλκογραφία της πόλης της Κέρκυρας,
Scrapbooks Φ 50, v.1, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη,
Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών Αθήνας.

ISSN: 1791-289X

© 2007: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΟΝΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
Ριζοσπαστών Βουλευτών 7, 49 100 Κέρκυρα

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΙΟΝΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
Ιωάννη Θεοτόκη 72, 491 00 Κέρκυρα
Τηλ.: 26610 87 330, 87 331

MULTUM IN PARVO: ΑΠΟ ΤΟ «ΠΙΣΤΟΜΑ!»
ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΙΜΗ ΚΑΙ ΤΟ ΧΡΗΜΑ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤ. ΘΕΟΤΟΚΗ
ΣΤΗΝ ΤΙΜΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΥΠΟΛΗΨΗ ΤΟΥ «ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ»
ΤΟΥ Ι.Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

Δεν γνωρίζω αν και πόσο λειτούργησε η συγκυρία, πόσο η πρότερη γνώση των θεματικών, πόσο η άντληση των θεμάτων από κοινές κοινωνικές πηγές και πόσο όλα ή ορισμένα από αυτά στο διήγημα του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου «Ο Ασπροπόταμος», που περιλαμβάνεται στον τόμο των διηγημάτων του με τίτλο *Ανθρώπινη δίψα*¹ και δίνει την εντύπωση ότι αποτελεί επιτυχή και προσφυή «συγκόλληση» δύο γνωστών, αυτοτελών έργων του Κωνσταντίνου Θεοτόκη.

Θα πραγματευθώ, ωστόσο, το θέμα μου, λογαριάζοντας ως ελάχιστα πιθανή τη συγκυρία, εφόσον ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος υπήρξε βαθύτατος γνώστης των λογοτεχνικών πραγμάτων μας και εμβριθής ιστορικός της λογοτεχνίας μας: επίπλεον, είναι γνωστό ότι είχε εντυφώσει στο έργο του Κ. Θεοτόκη.² Οι στενές, μάλιστα, σχέσεις του με το κερκυραϊκό λογοτεχνικό περιβάλλον και η γνωριμία του με εκπρόσωπους της κερκυραϊκής παράδοσης, όπως η Ειρήνη Α. Δεντρινού,

1. Βλ. Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, *Ανθρώπινη δίψα. Διηγήματα*, Θεοδόσης Πυλαρινός (φιλ. επιμ.), εκδ. Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Αθήνα 2003, σ. 87–105, «Ο Ασπροπόταμος».

2. Βλ. *Επιστολές Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου και Εμμ. και Αικ. Κριαρά*, Εμμ. Κριαράς (επιμ.), έκδ. Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Αθήνα 2004, σ. 25, όπου αναφέρεται κριτικά στην από 28.3.1947 επιστολή του προς τον Εμμ. Κριαρά σε κείμενα του Κ. Θεοτόκη. Ωστόσο, στα *Πρόσωπα και τα κείμενα* δεν αναφέρεται στον Κ. Θεοτόκη, ενώ μερικές σελίδες μόνο (κι αυτές ιστοριοανακδοτολογικού χαρακτήρα) τού αφιερώνει στο βιβλίο του *Τα γράμματα και η τέχνη. Μελετήματα και προσωπογραφίες*, Αστήρ, Αλ. και Ε. Παπαδημητρίου, Αθήνα 1967, σ. 70–80, «Καρουσάδες, Μνήμη Κωνσταντίνου Θεοτόκη». Αναφορές όμως στα εξεταζόμενα εδώ έργα του δεν υπάρχουν. Το ίδιο κείμενο συμπεριλήφθηκε και στο βιβλίο του *Κέρκυρα, το νησί της λυρικής φαντασίας*. Κ. Δαφνής (προλεγ.), *Κερκυραϊκά Χρονικά*, Κέρκυρα 1975, σ. 78–85. Πρόκειται για τόμο στον οποίο συγκεντρώθηκαν και εκδόθηκαν παλαιές (και εκδεδομένες ήδη) εργασίες του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου από το φίλο του εκδότη των *Κερκυραϊκών Νέων* Κ. Δαφνή. Εκείνο όμως που έχει σημασία είναι τα Προλεγόμενα του Κ. Δαφνή, με τίτλο «Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος. Η πορεία μιας ζωής κι ενός έργου», αν και δεν έχει να προσθέσει τίποτα στη δική μας έρευνα.

ο Νίκος Λευθεριώτης³ – άτομα του στενού θεοτοκικού κύκλου –, καθώς και ο Κώστας Δαφνής – ο πλέον ίσως ενημερωμένος, στα ρητά και τα άρρητα, μελετητής της Κερκυραϊκής Σχολής – ενισχύουν την άποψη της ενδεδειχούς γνώσης των θεοτοκικών, εν προκειμένω, πραγμάτων σε συνδυασμό με τα ήθη της κερκυραϊκής ζωής,⁴ την οποία γνώρισε και εξ αυτοψίας ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, όντας, εκτός των άλλων, και τακτικός επισκέπτης της Κέρκυρας.⁵ Γιατί παραθέριζε συστηματικά και για μεγάλα διαστήματα στον Ύψο της Κέρκυρας, λίγα χρόνια μετά τον πόλεμο και σχεδόν μέχρι το θάνατό του.⁶

Δεν αποκλείεται, βέβαια, ίσα ίσα είναι πολύ πιθανή, και η κοινή πηγή – δεν εννοούμε λογοτεχνική –, που μάλλον πρέπει να την αναζητήσουμε στην κοινωνική κατάσταση της εποχής τους, την οποία διακρίνουν κοινά χαρακτηριστικά, κοινές βάσεις για τις σχέσεις των φύλων, όμοια κοινωνικά προβλήματα και, για την περίπτωση μας, παρεμφερής παρουσίαση των προβλημάτων που αντιμετώπιζε η γυναίκα περί τα τέλη του 19ου και για μεγάλο διάστημα του 20ού αιώνα.⁷

3. Εύγλωττη απόδειξη αποτελεί το βιβλίο του Κέρκυρα, *το νησί της λυρικής φαντασίας*, Κέρκυρα 1975, αποτελούμενο από, κατά διάφορους καιρούς, γραμμένα κείμενά του σχετικά με την πνευματική ιστορία του νησιού και τους εκπρόσωπους της επιχώριας Σχολής.

4. Μνεία της Κέρκυρας κάνει όχι μόνο σε δημοσιογραφικά κείμενά του, από τα οποία και προέκυψε το βιβλίο που του εξέδωσε ο Κ. Δαφνής, ο εκδότης των *Κερκυραϊκών Χρονικών*, στη σειρά των εκτός περιοδικού κερκυραϊκού ή επτανησιακού ενδιαφέροντος έργων, και εννοούμε το βιβλίο *Κέρκυρα, το νησί της λυρικής φαντασίας*, Κέρκυρα 1975, αλλά και σε λογοτεχνικά έργα του, όπως στην *Αλληλογραφία*, Θεοδόσης Πυλαρινός (φιλ. επιμ.), εκδ. Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Αθήνα 2003, και στα διηγήματα «Pyrgi – Village» (στον τόμο διηγημάτων *Ασφυξία*, Οι Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1978, σ. 80–99) και «Ο Ζαχαρίας» (στον τόμο διηγημάτων *Ανθρώπινη δίψα*, Θεοδόσης Πυλαρινός [φιλ. επιμ.], εκδ. Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Αθήνα 2003, σ. 107–133).

5. Η πρώτη έκδοση της *Ανθρώπινης δίψας* έγινε το 1959 (βλ. *ό.π.*, σ. 223). Ο συγγραφέας από το θέρους του 1950 και εξής, κάθε καλοκαίρι, παραθέριζε στον Ύψο της Κέρκυρας και είχε αναπτύξει σχέσεις με τους Κερκυραίους λόγιους και λογοτέχνες. Για τις σχέσεις του με το νησί και τους λογίους του βλ. Θεοδόσης Πυλαρινός, «Ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος και η Κέρκυρα», *Πόρφυρας* 97 (2000) 503–518, και το βιβλίο *Κέρκυρα, το νησί της λυρικής φαντασίας*. Κ. Δαφνής (προλεγ.), *Κερκυραϊκά Χρονικά*, Κέρκυρα 1975.

6. Βλ. *Κερκυραϊκά Χρονικά*, τόμ. Α' (2003), ιδίως τα κείμενα του Θεοδόση Πυλαρινού, «Η εκδοτική, η δημοσιογραφική και η προσωπική συνεισφορά του Κώστα Δαφνή στην ανάδειξη της επτανησιακής λογοτεχνικής παράδοσης», σ. 45–102, και της Κωνσταντίνας Χρυσικοπούλου, «Ο εκδότης Κώστας Δαφνής: Από την επικαιρότητα των *Κερκυραϊκών Νέων* και τον πειραματισμό των *Φιλολογικών Νέων* στην ωριμότητα των *Κερκυραϊκών Χρονικών*», σ. 103–126.

7. Υπενθυμίζουμε ότι η *Ανθρώπινη δίψα* κυκλοφόρησε το 1959 (βλ. *ό.π.*, σ. 223–228, το εκδοτικό ιστορικό του εν λόγω βιβλίου).

Πιο συγκεκριμένα, το τελευταίο μέρος του «Ασπροπόταμου» του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου,⁸ το τμήμα της τίσης και της τραγικής συνάμα λύσης, με τη φρικαλέα καταστροφή της ηρωίδας και την εξόντωση του καρπού του άνομου έρωτά της, ανακαλεί αναπόφευκτα στη μνήμη μας ολόκληρο το, κλασικό πλέον, διήγημα-μινιατούρα του Κ. Θεοτόκη «Πίστομα!»⁹ και το βδελυρό τέλος του μικρού βλαστού της ανώνυμης ηρωίδας του.¹⁰

Η κοινή θεματική, τα ίδια ήθη, η θέση της γυναίκας και το άγραφο οικογενειακό δίκαιο στην όχι απόμακρη από τα Ιόνια περιοχή της Δυτικής Ελλάδας, δεν αποκλείουν τη σύμπτωση και αξιοποίηση από τους δύο πεζογράφους μας ενός συνήθους γεγονότος αυτοδικίας, ενός εγκλήματος για λόγους τιμής. Ο Κ. Θεοτόκης, βέβαια, στο διήγημά του περιορίζεται με εξαιρετική πυκνότητα στο έγκλημα και την τιμωρία, αναφερόμενος στις συνθήκες των χωρικών της Κέρκυρας στα τέλη του 19ου αιώνα, προβάλλοντας τη σύγκρουση φυσικού και κοινωνικού νόμου, την αμείλικτη ακόμη θέση της κοινωνίας έναντι της παρανομούσας γυναίκας και ακόμη, προετοιμάζει, χάρη ακριβώς στη δυνατότητα που δίνεται στη γυναίκα να διαπράξει την παράβαση, την επόμενη φάση της πεζογραφίας του, όπου με την *Τιμή* και το *χρήμα*, η κάθαρση δεν θα προέλθει έξωθεν, αλλά θα έχει τη μορφή της αυτοκάθαρσης-απελευθέρωσης. Η Ρήνη δηλαδή στη νουβέλα αυτή του Κ. Θεοτόκη δεν θα υποταγεί, αλλά θα αναλάβει την ευθύνη και την κοινωνία να αντιμετωπίσει και το παιδί να αναθρέψει. Τα σημεία που συντελούν στη θέση αυτή είναι, από την αρνητική πλευρά, η ανυπαρξία ικανού ανδρός για να εκδικηθεί προασπίζοντας την τιμή της οικογένειας του σκόπιμα ανίσχυρου Τρίνκουλου, και, θετικά, η προβολή ενός νέου

8. Βλ. ό.π., τελευταία παράδα της σ. 102 έως σ. 105. Ολόκληρο το «Πίστομα!» έχει την ίδια περίπου έκταση, γεγονός που ενδιαφέρει για την απόδειξη ότι το τμήμα αυτό αποτελεί δημιουργική μίμηση του θεοτοκικού προτύπου. Το εκτενές, πάλι, πρώτο μέρος του «Ασπροπόταμου» αντιστοιχεί με ολόκληρη τη νουβέλα του Κ. Θεοτόκη, που αριθμεί 90 περίπου σελίδες. Έτσι, ποσοτικά κατ' αρχάς υπάρχει εμφανής σχέση.

9. Βλ. Κωνσταντίνου Μ. Θεοτόκη, *Κορφιάτικες ιστορίες*, Ειρήνη Α. Δεντρινού (προλεγ.), εκδ. Εταιρείας προς Ενίσχυσιν των Επτανησιακών Μελετών, αρ. 2, Κέρκυρα 1935, σ. 158-160.

10. Σημειώνουμε ότι και στο έργο του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου και στην *Τιμή* και το *χρήμα* του Κ. Θεοτόκη υπάρχει σκόπιμος συσκοτισμός στο τέλος τους, που επιτείνει την τραγικότητά τους. Έτσι, στο πρώτο αφήνεται να νοηθεί ότι μητέρα και παιδί πέφτουν στο ποτάμι, χωρίς να λέγεται ρητά, αλλά να υπονοείται σαφώς, ότι χτυπήθηκαν από τον τιμωρό αδελφό με το τσεκούρι που εμφανικά αναφέρεται από το συγγραφέα ως το όργανο του διπλού φονικού. Παράλληλα, όμως υπάρχει και η φράση (σ. 104) του αδελφού: «Άτιμη [...] Να πας να πέσεις να πνιγείς στο ποτάμι [...]». Ο Ι.Μ. παρουσιάζει με έντεχνο τρόπο το αποτρόπαιο έγκλημα. Ο Κ. Θεοτόκης, ασφαλώς κι αυτός, ενώ με το «πίστομα!» μας δηλώνει τον επικείμενο θάνατο του παιδιού, δεν κάνει λόγο, αφήνει ανοιχτό, το θέμα για την τύχη της γυναίκας.

όπλου που συνέτεινε στη χειραφέτηση της γυναίκας, και αυτό είναι η εργασία, είναι το χρήμα υπό ανεστραμμένη, δηλαδή απελευθερωτική, χρήση δεν είναι, με άλλα λόγια, το εργαλείο που οδηγεί στην προικοθηρία, την εκμετάλλευση, την υποτέλεια, αλλά στο αντίθετό τους, στην αξιοπρέπεια και την ελευθερία της γυναίκας. Όσο όμως κι αν συμπίπτουν οι κοινωνικοί όροι, είναι πρόδηλο ότι ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος χρησιμοποιεί έντεχνα ως αφανές διακείμενο τα έργα του Κερκυραίου συγγραφέα.

Θα καταδείξουμε τα κοινά σημεία, τις διαφοροποιήσεις, αλλά και τις παρατηρούμενες διαφορές ανάμεσα στο ζεύγος των κειμένων του Κ. Θεοτόκη και του «Ασπροπόταμου», που αποτέλεσε ενιαίο εκτενές διήγημα, πιστεύοντας ότι ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος πέρα από τη θεματική σύμπτωση, γνωρίζοντας το έργο του Κ. Θεοτόκη, αξιοποίησε με εξαιρετικό τρόπο, συνάπτοντας σε ένα αδιαίρετο όλο στον δικό του «Ασπροπόταμο» (ακολουθώντας τις κοινωνικές συνθήκες της δικής του περιοχής) τη θεματική της νουβέλας του Κ. Θεοτόκη *Η τιμή και το χρήμα*¹¹ και το περιεχόμενο του διηγήματος «Πίστομα!» από τις λεγόμενες Κορφιάτικες ιστορίες του Κερκυραίου πεζογράφου.¹²

1) Υπάρχει σχεδόν απόλυτη αντιστοιχία στην έκταση των κειμένων. Η εκτενής νουβέλα *Η τιμή και το χρήμα* αντιστοιχεί στο επίσης εκτενές και ομόθεμο με αυτήν πρώτο τμήμα του «Ασπροπόταμου». Σ' αυτά τα κείμενα (το πλήρες του Κ. Θεοτόκη και το μεγάλο μέρος του «Ασπροπόταμου» του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου) καταγράφεται ο ιστορικός και μυθιστορηματικός χωροχρόνος, οι κοινωνικές συνθήκες και περιγράφονται οι χαρακτήρες. Το λιλιπούτειο θεοτοκικό διήγημα «Πίστομα!» συμπίπτει με το ολιγοσέλιδο ακροτελεύτιο μέρος του διηγήματος του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, στο οποίο ολοκληρώνεται η τραγωδία, γεγονός στο οποίο επικουρεί η πυκνή και ελαφρώς υπαινικτική διήγηση. Το τραγικό δηλαδή τέλος των δύο νηπίων δίνεται με λίγα αλλά δραματικά λόγια.

2) Οι χρονικές περίοδοι που εκτυλίσσονται οι υποθέσεις των τριών κειμένων εν πολλοίς συμπίπτουν. Αμφότερα τα εκτενή εκτυλίσσονται στην πρώτη εικοσαετία του 20ού αιώνα. Θα μπορούσαν, ωστόσο, να τοποθετηθούν λίγα

11. Βλ. Κωνσταντίνος Θεοτόκης, *Η τιμή και το χρήμα* (με έξη εικονογραφίες χαραγμένες από τον Μάρκο Ζαβιτζιάνο), Τυπογραφείο Κείμενα, Αθήνα 1984. Ο Πρόλογος του συγγραφέα, στην α' έκδοση, φέρει χρονολογία 15.9.1914. Ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, καιίτοι αισθητά νεότερος του Κ. Θεοτόκη, παιδί το 1914, ωστόσο δεν απέχει πολύ χρονικά, εφόσον τοποθετεί τον «Ασπροπόταμό» του στην ίδια περίπου εποχή.

12. Βλ. Κωνσταντίνου Μ. Θεοτόκη, *Κορφιάτικες ιστορίες*, Ειρήνη Α. Δεντρινού (προλεγ.), έκδ. Εταιρείας προς Ενίσχυσιν των Επτανησιακών Μελετών, αρ. 2, Κέρκυρα 1935, σ. 158-160.

χρόνια ενωρίτερα ή αργότερα, λόγω των αργών κοινωνικών αλλαγών της εποχής. Το «Πίστομα!» μάλλον πρέπει να τοποθετηθεί λίγο πιο πίσω. Γεγονός πάντως είναι ότι αποτυπώνουν αυθιστορικά εποχές που οι συγγραφείς ζούσαν στις ιδιαίτερες πατρίδες τους και ενέχουν στοιχεία εντοπιότητας, για τον Κ. Θεοτόκη¹³ επισημασμένης και καταγεγραμμένης στα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της τέχνης του, για δε τον Ι.Μ. Παναγιωτόπουλο αρκετά ευδιάκριτης αλλά ασαφούς, απροσδιόριστης και ακατάγραφης.¹⁴

3) Είναι κοινή η θεματική του άνομου και κοινωνικά τιμωρητέου έρωτα, που συνοδεύεται και από την επιδείνωση της παρανομίας λόγω της εμπλοκής της εξώγαμης κύησης, η οποία στην περίπτωση του Κ. Θεοτόκη διχοτομείται, περνάει σε δύο διαφορετικά κείμενά του και δίνει διαφορετικό τέλος στο καθένα εξ αυτών (στην *Τιμή και το χρήμα* θα οδηγήσει στη γέννηση νόθου παιδιού σε εξωαφηγηματικό χρόνο, ενώ στο «Πίστομα!»¹⁵ ο άνομος καρπός είναι ήδη συντελεσμένος και αποτελεί ανεπίστροφο γεγονός και κρίσιμο μέρος της πλοκής και της λύσης). Στην περίπτωση του «Ασπροπόταμου» ο συγγραφέας συρράπτει τρόπον τινά τη νουβέλα και το «Πίστομα!» του Κ. Θεοτόκη και δίνει ένα τέλος ενδοαφηγηματικό που αναπόφευκτα ταυτίζεται με το «Πίστομα!» και το τραγικό γεγονός του φόνου του αθώου βρέφους.¹⁶

13. Βλ. Γιάννης Δάλλας, *Κωνσταντίνος Θεοτόκης. Κριτική σπουδή μιας πεζογραφικής πορείας*, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 2001, σ. 89–119. Η αναζήτηση της εντοπιότητας – και το είδος της – στο έργο του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου δεν έχει ερευνηθεί από όσα γνωρίζουμε ούτε από την Αννίτα Παναρέτου στο έργο της *Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος. Συνολική θεώρηση του έργου του*, (Επικαιρότητα, Αθήνα 1990), ούτε σε κάποια ειδική μελέτη ή διδακτορική διατριβή. Κι όμως και έντονη είναι και ιδιότυπα δοσμένη, τουλάχιστον στη γνωστή τριλογία του, όπου και ο ίδιος δίνει μαρτυρίες για το συνεχές του έργου του, κατονομάζοντας τη *Χαμοζωή*, την *Αστροφεγγιά* και τους *Αιχμαλώτους* «τριλογία». Αλλά και η εξέλιξη της εντοπιότητας αυτής και η μετατροπή-μεταλλαγή της σε εγκλιματισμό στα δεδομένα του νέου χώρου εγκατοίκησης του έχουν το ενδιαφέρον τους, εφόσον παρακολουθείται η σημασία του περιγεγραμμένου χώρου ή του γεωγραφικά σηματοδοτούμενου τόπου για το είδος της μυθιστορίας.

14. Βλ. την «τριλογία» του *Χαμοζωή*, *Αστροφεγγιά*, *Αιχμάλωτοι*, που κάθε μυθιστόρημα εκτελίσσεται σε διαφορετικό χώρο και εποχή, αλλά όλα υποκρύπτουν τόπους, χρονικά διαστήματα και σκηνές που σχετίζονται στενά με τη ζωή του συγγραφέα τους. Το ίδιο συμβαίνει και με τους τόμους των διηγημάτων του *Ανθρώπινη δίψα* και *Το δαχτυλίδι με τα παραμύθια*, όπου διαχέεται μυθοποιημένο αυτοβιογραφικό υλικό. Βλ. τα σύντομα αλλά περιεκτικά εισαγωγικά σημειώματά μας στους προαναφερθέντες τόμους, στις εκδ. Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Αθήνα 2002–2003.

15. Για το ιδεολογικό και κοινωνικό πλαίσιο του έργου αυτού βλ. Ειρήνη Α. Δεντρινού, *Η Κερκυραϊκή Σχολή*, «Ο Κ. Θεοτόκης – διηγηματογράφος», Κέρκυρα 2^η 1971, σ. 101–5, Προλεγόμενα Κ. Δαφνή (= *Κερκυραϊκά Χρονικά*), τόμ. 3ος.

16. Ακυρώνει δηλαδή το τέλος που δίνει η επαναστατημένη Ρήνη του Κ. Θεοτόκη, προσφούς,

4) Ο γάμος ως αποκατάσταση της γυναίκας και συνακόλουθα ως εξάρτησή της από τον άνδρα, άρα ως θεσμικό καθεστώς, αποτελεί κοινό θέμα των δύο συγγραφέων και αίτιο της κοινωνικής παθογένειας. Η διαφορά έγκειται στο ότι ο Κ. Θεοτόκης παρουσιάζει δύο διαφορετικές εκδοχές (του γάμου στο χώρο της υπαίθρου και στα μικροαστικά-εργατικά στρώματα του προαστίου, με έκδηλες τις διαφορές και κοινό χώρο τη δυτικότροπη Κέρκυρα), ενώ ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος το γάμο στην ηπειρωτική Ελλάδα με τα άκαμπτα και αυστηρά ήθη. Σε κάθε περίπτωση όμως η εμμονή στο καιρίο σπονδυλωτό ζήτημα της κοινωνίας, γάμος - προίκα - σεξουαλικές σχέσεις, με θύμα της εξάρτησης αυτής τη γυναίκα, αποτελεί σοβαρή καταγραφή που προοιωνίζεται κοινωνικές αλλαγές.

5) Η προίκα αποτελεί κοινό παρονομαστή, εφόσον οι δύο ηρωίδες (οι συνονόματες Ρήνες) προέρχονται από ασθενείς οικονομικά τάξεις, ασθενέστερες σε κάθε περίπτωση των ανδρών ηρώων. Άρα το χρήμα λειτουργεί ως κινητήριο μοχλός, η δε αξία του νομιμοποιείται με το ηθικό περίβλημα του γάμου και της ευλογίας του από την οικογένεια και την Εκκλησία.

6) Το ερωτικό στοιχείο και η γενετήσια ορμή επεμβαίνουν φυσιολογικά και (απο)ρυθμίζουν τις κοινωνικές δομές και την κοινωνιογενή ισορροπία των φύλων. Παρατηρητέα η σπερματική εμφάνιση μιας πρωτογενούς-ενστικτώδους μορφής και, εξελικτικά, μιας εμφανούς χειραφέτησης στο «Πίστομα!» και στην *Τιμή και το χρήμα*, αντίστοιχα, του Κ. Θεοτόκη. Στον «Ασπροπόταμο» η γυναίκα κινείται ενστικτωδώς και φυσικά, άρα μόνο προς την παρανομία, και υφίσταται παθητικά τις συνέπειες, τις οποίες επιτείνει η (υπαρκτή σε όλες τις περιπτώσεις) μητρότητα. Αντίθετα, στον Κ. Θεοτόκη και προς την παρανομία αλλά και στην απενοχοποίηση του προγαμιαίου έρωτα και της «ένοχης» γυναίκας.

7) Η μητρότητα αποτελεί βασικό κέντρο των έργων και κλειδί για την τραγική φόρτιση (τόσο των δύο κειμένων του Κ. Θεοτόκη, όσο και του «Ασπροπόταμου»). Η διαφοροποίηση έγκειται στην ποιοτική αντιμετώπισή της, αποτέλεσμα της προαναφερθείσας χειραφέτησης με την εμπλοκή της εργασίας και της συνακόλουθης οικονομικής και προσωπικής ανεξαρτησίας.

8) Η ποινή είναι ανελέητη. Στο «Πίστομα!», όπου καταγράφονται ήθη της αγροτικής Κέρκυρας και είναι χρονικά πρότερη η παρουσιαζόμενη κοινωνική δομή, ο θάνατος επέρχεται ως αναπότρεπτη τιμωρία από τον θιγέντα άνδρα.

μια και η ποιμενική και υπανάπτυκτη περιοχή του Αιτωλικού είχε τραχιά ήθη και δεν μπορούσε να δεχτεί τη χειραφέτηση της γυναίκας, αντίθετα φαίνεται πολύ λογική για τα ήθη του χώρου της Δυτικής Ελλάδας η θανατική ποινή και το ξέπλυμα της οικογενειακής ντροπής.

σύζυγο ή αδελφό. Πρόκειται για αποκατάσταση της οικογενειακής τιμής και της διασαλευθείσας κοινωνικής τάξης. Στην *Τιμή και το χρήμα*, όπου η γυναίκα αρχίζει να ανεξαρτητοποιείται οικονομικά και το όλο σκηνικό ρέπει προς το μεσοαστικό (η υπόθεση εκτυλίσσεται στην πόλη της Κέρκυρας, σε λαϊκή συνοικία της)¹⁷ η σίερα Επιστήμη αποκτά αυτονομία με το χρήμα που κερδίζει, η δε κόρη της σε πρώτα στάδια χειραφέτησης, όπως είπαμε, και υπολογίζοντας στην προσωπική εργασία της, αντιστέκεται και αποτελεί πρότυπο αλλαγών και ανατροπής του κρατούντος άγραφου δικαίου.¹⁸ Αναμενόμενα σκληρή είναι η τιμωρία στον «Ασπροπόταμο», που συμπίπτει κοινωνικά και ταξικά με αυτήν στο «Πίστομα!». Ωστόσο, εύκολα συμπεραίνει κανείς ότι η σεξουαλική ζωή χάρη στην προσωπική εργασία της γυναίκας αποδεσμεύεται και η γυναίκα σταδιακά απελευθερώνεται από την υποταγή στον άνδρα, που της επιβάλλει η πατριαρχική κοινωνία.

9) Τεχνική ομοιότητα, αλλά σημαντική και δηλωτική ίσως εκ μέρους του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου ότι εμπνεύστηκε, δημιουργικά πάντοτε, από το μοντέλο τού κοινωνικής σημασίας έργου τού Κ. Θεοτόκη, αποτελεί η κοινή ονομασία των γυναικών-κεντρικών και τραγικών ηρωίδων του. Ρήνα είναι η ηρωίδα στον «Ασπροπόταμο» και Ρήνη του Κ. Θεοτόκη στην *Τιμή και το χρήμα*.¹⁹ Έτσι, ο πρώτος συγγραφέας έχει την άνεση να επιλέγει ό,τι του είναι λειτουργικό για την οικονομία του δικού του έργου, παραπέμποντας παράλληλα στην πηγή του.

17. Το κερκυραϊκό προάστιο, εν προκειμένω το Μαντούκι, το οποίο αποτελεί πύλη διόδου των αστικών συνηθειών στα λαϊκά στρώματα του νησιού. Στον κερκυραϊκό χώρο παρακολουθεί κανείς και την ετυμολογική περιπέτεια της λέξης (προ του άστεως) και την κοινωνική, εφόσον η κατοίκηση των υπό ανέλιξη στρωμάτων προ της πόλεως λειτούργησε διττά, και ως οιονεί κλοιός που περιέσφιγγε σταδιακά το άστυ, και ως προκεχωρημένο φυλάκιο που αντλεί δυνάμεις από τον κυρίως αστικό χώρο.

18. Αποτελεί επαναστατική ενέργεια το γεγονός ότι θα κρατήσει το παιδί που κυοφορεί, καίτοι αστεφάνωτη, κι αυτό με δική της επιλογή. Επίσης, παρατηρητέα είναι η μνεία της εργασίας ως απελευθερωτικού παράγοντα και απεξάρτησης από τις υπάρχουσες κοινωνικές δομές. Βλ. τη στερεότυπη φράση: «Δουλευτόδες και οι δυο, ποιόνε έχουμε ανάγκη;» υπό διάφορες φραστικές παραλλαγές και εκφωνούμενο από στόμα γυναίκας. Ασφαλώς δεν πρόκειται για τη μη αμειβόμενη σκληρή εργασία της γυναίκας στο χωριό, αλλά για τις νέες εργασιακές συνθήκες της βιομηχανικής πόλης και της εισόδου της γυναίκας στην παραγωγή. Στοιχεία για τα προαναφερθέντα βλ. στην ανακοίνωσή μας «Ανατροπές στις εργασιακές σχέσεις και ταξικές μεταβολές στο έργο *Η τιμή και το χρήμα* του Κωνσταντίνου Θεοτόκη», που θα δημοσιευθεί προσεχώς στον τόμο των Πρακτικών του 7ου Συνεδρίου Ελλήνων Ιστορικών της Οικονομικής Σκέψης (που διεξήχθη στις 27-28.5.2005 στην Αθήνα, με διοργανωτή το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών).

19. Δεν κατονομάζεται η ηρωίδα του διγημάτος «Πίστομα!».

Αυτή η διαχειμενική υποσήμευση πρέπει να έχει κάποια σχέση και με το ιστορικό των έργων αλλά και με το βαπτιστικό όνομα «Ειρήνη». Ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, δεινός περί τα φιλολογικά και την ιστορία της λογοτεχνίας μας, πρέπει να γνωρίζει ότι και στην *Τιμή και το χρήμα* το όνομα Ρήνη δεν είναι τυχαίο. Πρόκειται για τιμητική ονοματοθεσία της ηρωίδας, ορμώμενη από το θαυμασμό του συγγραφέα προς τη φίλη του ποιήτρια Ειρήνη Α. Δεντρινού, στην οποία και είναι αφιερωμένο το βιβλίο και η εισαγωγή του, γυναίκα που είχε προωθημένες θέσεις για το γυναικείο ζήτημα και για τη θέση της γυναίκας στη μεταβαλλόμενη αστική νεοελληνική κοινωνία των αρχών του 20ού αιώνα.²⁰ Πιθανότατα, λοιπόν, στον «*Ασπροπόταμο*» αναπαράγει τη λογοτεχνική ιστορία του ονόματος, δίνοντας και στη δική του ηρωίδα, ομοιοπαθή κατά κάποιο τρόπο της Ρήνης του Κ. Θεοτόκη, το ίδιο όνομα, ως δηλωτικό λογοτεχνικού προτύπου και πρόδρομου φεμινιστικού συμβόλου.²¹

* * *

Πέρα όμως από τις βασικές ομοιότητες και τις διαφοροποιήσεις υπάρχουν χαρακτηριστικές ομοιότητες και σε επιμέρους σημεία, που έρχονται να προσεπιβεβαιώσουν την υπόθεσή μας ότι ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος προέβη σε μια πρωτότυπη δημιουργία, αξιοποιώντας συρραπτικά ένα διπλό μοντέλο αφηγημάτων του Κ. Θεοτόκη:

- 1) Η σκηνή με το μελλοθάνατο παιδί στην αγκαλιά της Ρήνας δίπλα στον Ασπροπόταμο ανακαλεί ως εικόνα στη μνήμη την ίδια σκηνή από το «*Πίστομα!*».
- 2) Οι δολοφόνοι στα έργα αυτά εμφανίζονται απρόοπτα και βράδυ.
- 3) Η τραγικότητα των γυναικών στηρίζεται στον αγώνα τους να υπερασπί-

20. Βλ. τη λογοτεχνική ιστορία και τη φιλολογία που καλλιεργήθηκε λόγω του βαπτιστικού ονόματος της Ειρ. Δεντρινού και την αξιοποίηση του αφηρημένου ουσιαστικού «ειρήνη» από σύγχρονους της συγγραφείς που έγραψαν ποιήματα, κυρίως, γι' αυτήν.

21. Σημειώνουμε ότι ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος είχε προσωπική φιλία με την Ειρ. Δεντρινού και συζητούσαν τα περί την Κερκυραϊκή Σχολή και προφανώς τα σχετικά με τον Κ. Θεοτόκη στις φιλολογικές συναντήσεις τους. Εξάλλου, και λαλίστατη ήταν η Κερκυραία λογοτέχνης και αυτάρεσκα εδιηγείτο τα περί ιδιαίτερου θαυμασμού του Κ. Θεοτόκη στο πρόσωπό της. Βλ. Ειρήνης Α. Δεντρινού, *Η Κερκυραϊκή Σχολή*, ό.π., σ. 106-13, «Ο Κ. Θεοτόκης - ποιητής», όπου φαίνεται από μαρτυρίες της ποιήτριας η στενή προσωπική τους σχέση. Ακόμη, για το όνομα Ειρήνη τα δίδυμα ποιήματα «Ρηνούλα», του Αλ. Πάλλη και του Δ. Ταγκόπουλου στο: Θεοδόσης Πυλαρινός, *Το λεύκωμα της Ειρήνης Α. Δεντρινού*, Εκδόσεις Ειρμός, Αθήνα 1989, σ. 119 και 121. Επίσης, Θεοδόσης Πυλαρινός, *Ειρήνη Α. Δεντρινού (1879-1974). Από τη μεγάλη ακμή έως την αναπόφευκτη πτώση της Κερκυραϊκής Σχολής*, ανέκδ. διδαχτ. διατριβή, Αθήνα 1997, και *Κέρκυρα, το νησί της λυρικής φαντασίας*, ό.π.

σουν την αθωότητα των παιδιών τους και διαπερνάται από ενοχές, οδηγώντας σε κοινά ανθρωπολογικά πρότυπα, σύμφωνα με τα οποία το παιδί ως προερχόμενο από την κοιλιά της μάνας ενοχοποιείται για το αμάρτημά της. Έτσι, το όργανο της κυοφορίας, η σχετιζόμενη με αυτό γενετήσια λειτουργία και η ανθρώπινη φύση υποτάσσονται στις κοινωνικές επιταγές.²² Η αποκατάσταση της κοινωνικής ισορροπίας εξαρτάται από τον άνδρα εκδικητή-τιμωρό.

4) Η άγαμη έγκυος γυναίκα οδηγείται στην καταστροφή, υφιστάμενη εν είδει αδυσώπητης μοίρας την κάθαρση.

5) Άνδρας, όμαιμος ή εξ αγχιστείας, συγγενής της θιγείσας, καλείται να ξεπλύνει την ντροπή με αίμα και να αποκαταστήσει τη διασαλευθείσα κοινωνική λειτουργία. Ο ρόλος αυτός επιφυλάσσεται ιεραρχικά, πρώτα στο σύζυγο και ελλείψει αυτού στον αδελφό. Προφανώς, επειδή ο άνδρας είναι αυτός που κοινωνικά υφίσταται την ντροπή και την ατιμία.²³ Παρατηρήτέον, όμως, ότι η ντροπή είναι ζήτημα ευρέως οικογενειακό, εξ ου και η εμπλοκή του αδελφού.

6) Το παιδί που φονεύεται και θυσιάζεται, ουσιαστικά, για την αποκατάσταση της τιμής είναι αγόρι στον «Ασπροπόταμο» και μάλλον αγόρι στο «Πίστομα!», γεγονός όχι τυχαίο. Επίσης, λειτουργεί ως εξιλαστήριο θύμα και πρώτο και απαραίτητο βήμα της κάθαρσης.

7) Ο ένοχος εραστής πρέπει κι αυτός να τιμωρηθεί. Ωστόσο, στην περίπτωση του παρεκτραπέντος ανδρός παρατηρείται κάποια χαλαρότητα, εφόσον η ποινή του περιέρχεται σε δεύτερη μοίρα και πρωτεύει η εξαφάνιση του άνομου καρπού που θα διαιωνίζει την τέλεση του ανοσιουργήματος κατά της κοινωνίας.

Στο «Πίστομα!», λοιπόν, η μοιχαλίδα δεν τιμωρείται, σε αντίθεση με τον «Ασπροπόταμο», που ακολουθεί την τραγική μοίρα του παιδιού της. Αντίθετα, η Ρήνη στην *Τιμή και το χρήμα*, έργο σαφούς μαρτυρίας των αστικών αλλαγών και της αναβάθμισης της θέσης της γυναίκας, όχι μόνο δεν τιμωρείται αλλά αναλαμβάνει στα χέρια της την τύχη τη δική της και του παιδιού που θα γεννηθεί. Έτσι, η τιμή λειτουργεί στη μια περίπτωση σε συνδυασμό με το ρυθμιστικό ρόλο του χρήματος που συντελεί στην εξασφάλισή της, ενώ στον «Ασπροπόταμο», σε σχέση με την υπόληψη μόνο.²⁴

22. Εξαιρετικού ενδιαφέροντος εν προκειμένω είναι το βιβλίο του Ζωρζ Ντεβερέ, *Γυναίκα και μύθος*, Εκδόσεις Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Αθήνα 2005.

23. Βλ. «Ασπροπόταμος», ό.π., σ. 101, το διάλογο μάνας και Ρήνας: «Και τ' αδέρφια σου δεν τα στοχάζεσαι;» (τα αδέρφια είναι άνδρες). Ο Κ. Θεοτόκης θεωρεί συντελεστή της διατήρησης της γυναικείας τιμής και τον άνδρα, εφόσον τον μειώνει όταν δεν τηρεί τις υποσχέσεις του. Βλ. *Η τιμή και το χρήμα*, ό.π., 41, 42, 98 κ.α.

24. Βλ. «Ασπροπόταμος», ό.π., σ. 101, τη συζήτηση περί τιμής ανάμεσα στη μάνα και την

8) Η τιμή αποτελεί την κοινωνική επιταγή που ως συλλογική νοοτροπία και ηθική αναδύεται από όλα τα κείμενα που προαναφέραμε. Ωστόσο, παρατηρούμε πώς διαφοροποιείται σταδιακά και πώς η ταύτισή της με την ηθική μεταπίπτει σε ταύτισή της με την υπόληψη και την αξιοπρέπεια.

9) Ο ρόλος της μάνας των τραγικών πρωταγωνιστριών (όπου αυτή υπάρχει) είναι ρυθμιστικός:²⁵ Η σίόρα Επιστήμη του Κ. Θεοτόκη με την ανάμιξη της σε εργασίες με χρηματιστικό ενδιαφέρον και κυρίως με τη διαχείριση του χρήματος, γεγονός που οφείλεται στην απουσία, φυσική ή κοινωνική, του προστάτη πατέρα (ο Τρίνκουλος είναι μέθυσος), αποτελεί πρότυπο και σκαπανέα της χειραφέτησης που θα εμφανισθεί αμέσως στην πρώτη επόμενη γενιά. Άρα πρόκειται για συμπεριφορά προκριματική την οποία θα αναδείξει η κόρη της. Αντίθετα, ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος ακολουθεί τις συντηρητικές θέσεις της δυτικής ηπειρωτικής Ελλάδας, όπου η μάνα αναπαράγει την κρατούσα νοοτροπία, παρά κάποιες υποφαινόμενες διαθέσεις για σύμπραξη, σύμπραξη όμως από μητρική στοργή και λανθάνουσα γυναικεία συμπάθεια προς την κόρη.

10) Η γειννίαση του χώρου που τελούνται τα γεγονότα του «Ασπροπόταμου» με τα Επτάνησα και δευτερευόντως η μνεία της Κεφαλονιάς δηλώνουν έμμεσα τη συνάφεια των γεωγραφικών διαμερισμάτων και τη διακίνηση των ιδεών στους πλησιόχωρους τόπους. Έτσι, όσα αχνά στοιχεία των κοινωνικών αλλαγών ανιχνεύονται στο έργο του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου αποτελούν και συζευκτικό υλικό των συνθέσεων που θα συντελεσθούν πανελληνίως. Ακόμη, αφήνουν να διαφανεί η πρόδρομη χειραφέτηση στην αστική Επτάνησο, και μάλιστα στην Κέρκυρα. Οι γυναικείοι, εξάλλου, ρόλοι σχεδόν μονοπωλούν το ενδιαφέρον των συγγραφέων, πράγμα που δείχνει ότι έχουν κατανοήσει και προβάλλουν το αίτημα των αλλαγών αυτών.

κόρη, όπου στο βάθος της διαφαίνεται πολύ αχνά η επικείμενη κοινωνική αλλαγή στη θέση της γυναίκας και ο «Ασπροπόταμος» οδηγεί στη σύγκριση και την έμπνευση από την Τιμή και το χρήμα: «-Έκαμες παιδιά και ξέρεις τον πόνο τους. -Τα έκαμα με τιμή και υπόληψη. Με πήγαν νόφη στην εκκλησιά να με παραδώσουν στον άντρα, που μου είχε ορίσει η μοίρα. Δεν τάκαμα τα παιδιά μεθυσμένη και πλανεμένη από κούφια λόγια, στην ακροποταμιά. -Μοίρα δική σου η τιμή κ' η υπόληψη. Μοίρα δική μου η ντροπή. Μάνα, και την ντροπή θα την υπομείνω και τον κατατρεγμό θα τον βαστάξω. [...]». Σημειωτέα α) η ισχύς του γάμου, β) η εμπλοκή της Εκκλησίας για την καθοσίωσή του, γ) η μοιρολατρική θέση της γυναίκας, στην οποία αποκλείεται το δικαίωμα της όποιας επιλογής, δ) η ανάμιξη των γονικών, ε) η αδιαφορία για τη σεξουαλική ζωή της γυναίκας. Έτσι, η τιμή και η υπόληψη επεξηγούνται από το σχήμα που τις καθορίζει, το οποίο σχηματικά είναι: γονείς-θρησκεία-άνδρας-μοίρα = τιμή και υπόληψη. Η διαφαινόμενη αλλαγή στη νοοτροπία, παρότι στον «Ασπροπόταμο» η εργασία και η ανάμιξη της γυναίκας στην παραγωγή δεν υπάρχει, φαίνεται στην τελευταία φράση της Ρήνας.

25. Δεν εμφανίζεται τέτοιο πρόσωπο στο «Πίστομα!».

Από όσα λέχθηκαν γίνεται φανερό ότι ο «Ασπροπόταμος» αποτελεί έναν ιδιότυπο απόγονο, ένα αφήγημα δεύτερης γενιάς, απότοκο της συζυγίας δύο πρότερων αφηγημάτων του Κ. Θεοτόκη. Ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος αξιοποίησε, μεταφέροντας στα ήθη και τη νοοτροπία του δικού του χώρου, το υλικό δύο χειμένων, αντιπροσωπευτικών των τάσεων μιας άλλης ελληνικής περιοχής και προερχόμενων από την πένα ενός σπουδαίου συγγραφέα. Με τη δημιουργική σύναψη αυτή έδωσε ένα άλλο αισθητικό αποτέλεσμα, ενδεικτικό των απαιτήσεων του δικού του χώρου.

Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, μας ενδιαφέρει και σαν ειδολογικό αποτέλεσμα ο «Ασπροπόταμος», διότι είναι μια πρωτότυπη και μοναδική, από όσα γνωρίζουμε, περίπτωση τόσο αρμονικής σύνδεσης δύο αυτόνομων έργων σε ένα νέο δημιούργημα, έργων που πολύ ευδιάκριτα δηλώνουν τη θεοτοκική προέλευσή τους και άλλο τόσο ευδιάκριτα αφέθηκε από τον μεταγενέστερο δημιουργό να την διατηρήσουν και στη νέα επεξεργασία και μορφή τους. Μας θυμίζει η προσπάθεια αυτή τις μουσικές μεταγραφές των έργων μεγάλων μουσουργών από μεταγενέστερους θαυμαστές τους· επίσης σπουδαίους συνθέτες. Και, για να το πούμε και διαφορετικά, ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος με το διήγημά του αυτό τιμά την πρότερη πεζογραφική παραγωγή μας, αξιοποιώντας την ως θεματικό διακείμενο και δηλώνοντας με τον τρόπο αυτό τη φιλοδοξία του να προσγραφεί στους συνεχιστές της ευδόκιμης διαδρομής της.²⁶

26. Για παπαδιαμαντικές επιδράσεις στο διηγηματικό έργο του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου κάνει σύντομο λόγο η Αννίτα Π. Παναρέτου στο βιβλίο της *Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος. Συνολική θεώρηση του έργου του*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1990, σ. 147. Ωστόσο, θεωρούμε επισφαλή την άποψή της ότι «Τα διηγήματα του Παναγιωτόπουλου δεν έχουν τίποτα το αξιοσημείωτο να επιδείξουν, ως προς τη δομή πάντα, γιατί από πλευράς περιεχομένου και εκφραστικών μέσων παρουσιάζουν ευρηματικότητα» (ό.π., σ. 146-147). Από την παρούσα μελέτη και μόνο παίρνει μια ιδέα κανείς για τις δομικές πρωτοτυπίες του συγγραφέα. Από την *Αλληλογραφία* του, έργο που δεν θα το περίμενε κανείς στην έσχατη φάση της σταδιοδρομίας του, διακρίνει τις αναζητήσεις του στο μυθιστόρημα. Νομίζω ότι η προσεκτική ανάγνωση του έργου του, διηγηματογραφικού και μυθιστορηματικού, θα φέρει στην επιφάνεια αξιόλογα στοιχεία για τον τρόπο γραφής του, τις αναζητήσεις του, τις σχέσεις του με την παράδοση και την υπέρβαση των παραδοσιακών ειδών.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- 1 Κώστας Αγγελάκος
ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΩΝ ΝΕΟΔΙΟΡΙΣΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ
ΓΙΑ ΤΟ ΝΕΟ ΤΡΟΠΟ ΠΡΟΣΛΗΨΗΣ ΤΟΥΣ
ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ
- 15 Ήλιος Αντωνόπουλος
ΠΑΝΤΑ ΑΤΕΛΗ, ΚΑΙ ΑΘΛΙΑ ΚΑΙ ΑΧΡΗΣΤΑ.
ΚΩΔΙΞ PARAVISINUS GRAECUS 36 (14ος-15ος ΑΙ.)
ΓΡΑΦΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΖΩΓΡΑΦΟΥΜΕΝΑ
- 43 Βάιος Βαϊόπουλος
ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΠΡΩΙΜΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΥ:
ΑΛΛΙΝΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΙΚΕΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
- 59 Ήλιος Γιαρένης
ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΑΡ. 20 ΤΗΣ ΖΩΣΙΜΑΙΑΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ. ΕΝΑ ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΜΕΝΟ ΚΑΙ
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ
- 75 Αθανάσιος Αγγ. Ευσταθίου
Ο ΚΩΔΙΚΑΣ 1066 ΤΗΣ ΕΒΕ
(ΠΡΟΕΡΧΟΜΕΝΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΔΟΥΣΙΚΟΥ)
ΚΑΙ ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ
- 125 Σοφία Λαΐου
ΤΟ ΔΙΚΤΥΟ ΤΩΝ ΒΑΚΟΥΦΙΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΤΡΙΚΑΛΩΝ,
15ος-16ος ΑΙΩΝΑΣ
- 151 Ευδοκία Ολυμπίτου
ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΡΕΙΝΗ ΧΩΡΑ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΛΙΑΚΗ ΣΚΑΛΑ
Παρατηρήσεις για τη διαμόρφωση μιας νησιώτικης πόλης
- 181 Θεοδόσης Πυλαρινός
MULTUM IN PARVO: ΑΠΟ ΤΟ «ΠΙΣΤΟΜΑ!»
ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΙΜΗ ΚΑΙ ΤΟ ΧΡΗΜΑ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤ. ΘΕΟΤΟΚΗ
ΣΤΗΝ ΤΙΜΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΥΠΟΛΗΨΗ ΤΟΥ «ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ»
ΤΟΥ Ι.Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ
- 193 Ήλιος Κ. Σβέρκος
ΑΡΠΑΛΟΣΚΥΤΑ?

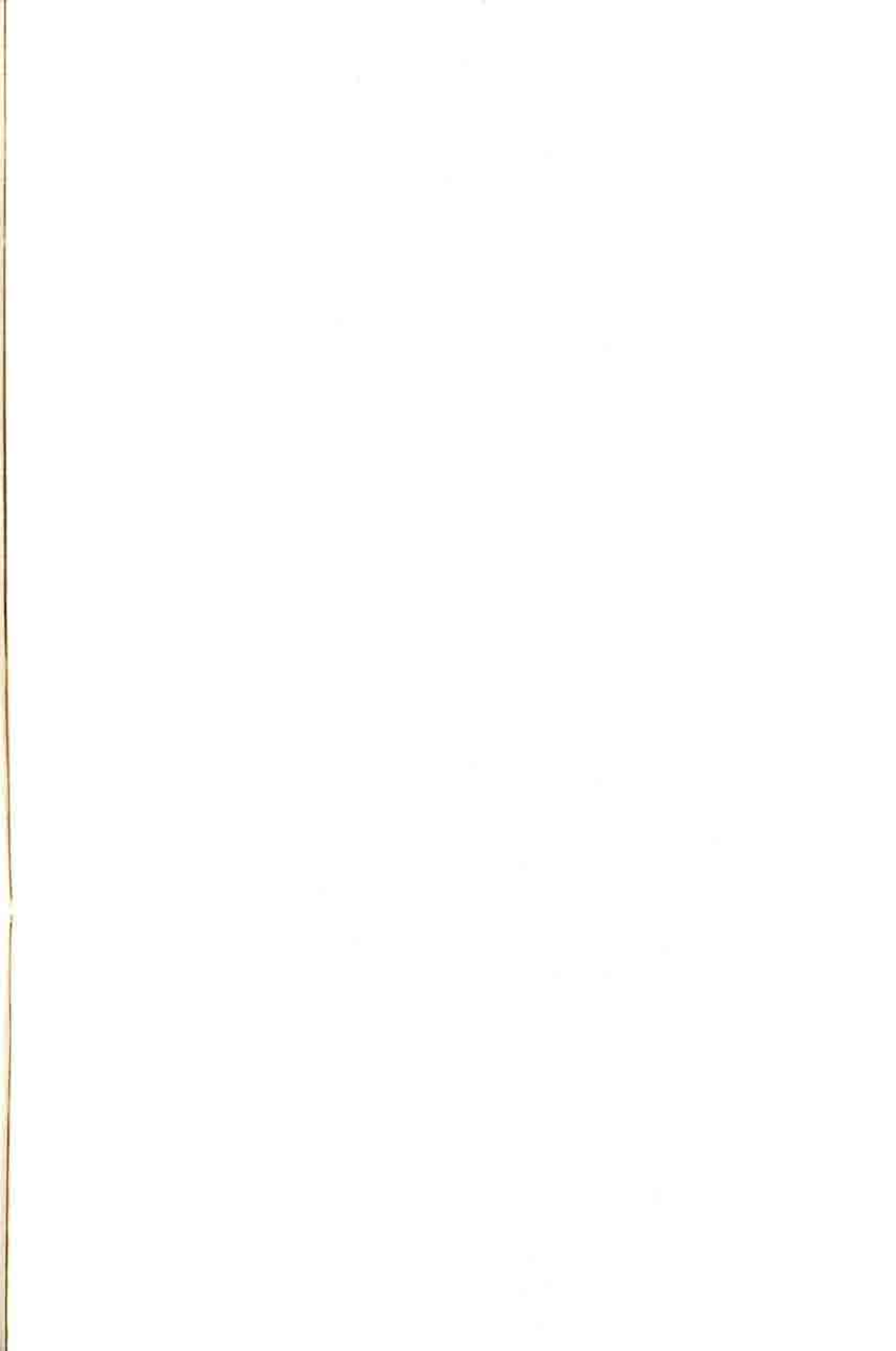
- 203 Κώστας Σμπόνιας
ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΛΕΤΗ
ΤΩΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΤΟΠΙΩΝ ΤΟΥ ΙΟΝΙΟΥ:
ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΙΩΝ
- 225 Έλενη Άγγελομάτη-Τσουγκαράκη
ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ
- 247 Έλενη Άγγελομάτη-Τσουγκαράκη
ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΖΗΤΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ
- 295 Δημήτρης Τσουγκαράκης
Ο ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΟΥ ΑΓ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΣΤΟ ΛΕΙΒΑΔΑ ΣΕΛΙΝΟΥ
- 303 Τζελίνα Χαρλαύτη
ΜΕΓΙΣΤΑΝΕΣ ΤΟΥ ΙΟΝΙΟΥ:
Ο ΟΙΚΟΣ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΒΑΛΛΙΑΝΟΥ

ISSN: 1791-289X